

Opponensi vélemény Hatos Pál „Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története” című MTA doktori értekezéséről

Bár nem a megszokott formája egy opponensi vélemény felvezetésének, engedjék meg, hogy egy anekdotaszerű történettel kezdjem a Tanácsköztársaság utóéletéből, 1919-1920 fordulójáról. A külügy- és a pénzügyminisztérium tisztviselői és politikusai ekkor szembesültek G. B. Shaw megkeresésével. A világhírű, komoly médiajelenléttel bíró, emellett baloldali íróceleb csupán annyit szeretett volna, ha végre megkapja a Tanácsköztársaság idején Magyarországon játszott darabjaiért járó jogdíjakat.

Aligha sejtette, hogy levele komoly fejfájást okoz a bolsevik szovjetrendszer törvénytelen rablóbandának beállító ellenforradalmi kormányának. Pedig annak tisztviselői nem is egy komoly dilemmával szembesültek a drámaíró sorait olvasva. Az első mindjárt az volt, hogy egyáltalán mi történt a jogdíjakkal? Amikor kiderült, hogy a pénz a Pénzügyi Központban egy elkülönített letéti számlán található, ez inkább csak fokozta a nehézségeiket. Bár Shaw biztos nem lett volna boldog, ha kiderül, hogy a kommunisták egyszerűen ellopták a darabjait és akkor esteleg kártalanítani kellett volna, hiba állította a rendszer, hogy jogfolytonosság híján nem visel felelősséget tetteikért, így viszont felmerült, mi lesz, ha a sajtójelenlétben nem túl mértéktartó ír egyszer csak kikotyogja, hogy a budapesti vörös rémuralom, amit az ellenforradalom nem csak egészében törvénytelennek, de a magántulajdon teljeskörű ellenségének is beállított, egy kispolgári könyvelő alaposságával és jogszerűségével óvta Shaw magánvagyonát? (Nem is kivételesen, legalábbis ami a külföldiek magánvagyonát illeti, mint az Hatos Pál könyvéből is megtudható.)

És ezzel még nem volt vége a problémáknak. A pénzügyminisztérium ugyanis azt kellett végig gondolja, hogy – amennyiben a jogdíjakat kifizetik – miként is kellene elszámolni velük és miként teljesíthető a kifizetés egy devizahiányban szenvedő országban. Elvégre Shaw jogdíját valamikor nyilván aranyalapú osztrák-magyar koronában (esteleg annak szintén aranyalapú font sterling megfelelőjében) állapították meg. Csakhogy azóta a jegybank aranyfedezete lényegében eltűnt (ami megmaradt az pedig az összes utódállam közti felosztásra várt), a korona jelentősen leértékelődött a font sterlinggel szemben, a közös pénzt felváltotta a magyar korona, a Tanácsköztársaság ráadásul saját bankókat – az ún. kék pénzt – bocsátott ki, amit – mint azt Hatos Pál könyvéből is megtudhatjuk – már akkor sem szívesen fogadtak el, nemhogy a bukás tán, és az infláció sem csillapodott. Mindezek tükrében egyáltalán ne volt mindegy és főképp magától értetődő, pontosan mit és milyen összegben kellene kifizetni, és miként lehetne – még egy ilyen egyébként nyilván nemzetgazdasági szempontból nem számottevő összeg esetében is – érvényesíteni a gazdaságpolitikai szempontokat. Nem is szólva arról, hogy ismét csak fennállt a veszélye, ha Shaw elmeséli a történetet, az a magyar politika külföld felé hangoztatott egyes állításait gyengítheti gazdasági nehézségekről, devizahiányról, az országnak szükségese méltányosságáról.

A külügyi iratokban Shaw jogdíjának története nagyjából itt ér véget, egy javaslattal, hogy tárgyalni kellene az íróval, és úgy, hogy ne menjen híre az esetnek. Ugyanakkor, bár maga a konkrét történet inkább banális, mégis sokféleképpen kötődik Hatos Pál művéhez, és nem csak annak témájához. Elvégre Shaw jogdíjának esetéből, csakúgy, mint Hatos könyvéből is, kiderül, hogy a „bolsevik rémuralom” meglehetősen pragmatikusan is el tudott járni. Hagyatékát – jogi és konkrét értelemben is – nem lehetett olyan egyszerűen kívágni a magyar történelemből, mint azt az ellenforradalmi rendszer beállította, és nem csupán a házassági jog terén kellett engedményeket tennie a teljes jogi szakítást deklaráló ellenforradalmi kormányoknak. Felvillan belőle a szovjetrendszer gazdaság- és pénzügypolitikája, kulturális élete

is – ezek mindegyike részletes kifejtésre kerül a „Rosszfiúk világforradalmában”. Maga a forma, az anekdotikus kis történet mint nagyobb összefüggések illusztrációja, egyúttal pedig a „közismert” történelmi elbeszélés megkérdőjelezője is igen jellegzetes része a kötet – és a szerző - előadásmódjának, ha tetszik a fenti egy Hatos-epigon megszólalási kísérlete is. Végül pedig, ez a szerkesztési és előadásmód előtrébe helyezi az emberi tényezőt, az egyéni motivációt és a pszichológiai kérdéseket is, csakúgy, mint Hatos Pál kötete. A továbbiakban ezekre alapozva próbálom meg értékelni a Rosszfiúk világforradalmát mint történetírói munkát.

Az első kérdés tehát, mit és miként mutat be Hatos Pál a Tanácsköztársaságról? A kötet alcíme a teljesség igényére utal, bár ez nyilván nem jelenti azt, hogy a szovjeturalom minden vonatkozását ugyanolyan mélységben mutatná be. A kötet az előzményekkel, ezen belül az öszirózsás forradalommal, a Károlyi-Berinkei kormány válságával és az 1919 tavaszi kibontakozási kísérletekkel kezdődik, már amennyiben az olvasó nem választja inkább a szerző megelőző, a témát sokkal mélyebben feldolgozó Elátkozott köztársaság című kitűnő kötetét. Kifejezetten nagy teret szentel a hatalomátadás kérdésnek, aminek közvetlen kiváltó okát konvencionális módon a Vix jegyzékben jelöli meg, ezen belül leginkább az érdekli, aláírta-e Károlyi a lemondását és miért húzták magukra a szociáldemokraták a kommunistákat az egyesüléssel egy koalíciós kormány helyett? Az ellentmondó források egymásmellé helyezésével úgy tűnik arra jut, hogy Károlyi aláírta a lemondását, bár nem arra számított, ami bekövetkezett. A szociáldemokraták pedig alapvetően vezetőik döntései miatt találták magukat egy egységpárton belül. Garami Ernő nem vállalta az egyedüli kormányzást, és események alakításában kulcsszerepet játszó többi szereplő személyesen már a kommunizmus felé tájékozódott, igaz némelyikük pl. Pogány József, nem egészen azt kapta, amire számított. Az viszont nem derül ki, hogy akkor történelmi véletlennek tekintsük-e a Tanácsköztársaságot?

A Kormányzótanács összetételéről és szerkezetéről írottakat leginkább úgy lehet összefoglalni: folyamatos átszervezés, káosz, gyorsan változó személyi konstellációk és felelősségi területek. Bár a szociáldemokraták kulcspozíciókat kaptak, megosztottságuk – és kockázatvállalásuk hiánya miatt – a legfontosabb kérdésekben vagy nem tudták érvényesíteni az álláspontjukat, vagy – legfontosabbnak az agrárkérdésben – az lényegében egybe esett a kommunistákéval (földosztás helyett valamiféle nagyüzemi gazdálkodást kell érvényre juttatni) és jelentősen hozzájárult a rendszer támogatottságának meggyengüléséhez. Maga az államszervezet is a kormányzathoz hasonló, nehezen áttekinthető módon működött, a direktóriumok összetételében a helyi tényezők és személyi viszonyok legalább annyira fontosak voltak, mint az ideológia megkövetelte osztályharcos szemlélet. Ebből is következett, hogy az állam működésében a szakszervezetek jól kiépített és milliós tagságot átfogó intézményei játszották a legfontosabb szerepet, és a legalsó szint, a házbizalmiak.

A Tanácsköztársaság világpolitika kontextusát a Szovjet-Oroszországból nyugat felé terjedő forradalom lehetősége és félelme adta. Ez – illetve az ebből fakadó lehetőség a békekonferencia rendelkezéseivel való dacolásra – jelentette a rendszer tágabb legitimációját, amit csak megerősített, hogy kezdetben a békekonferencia is engedményeket tenni látszott. Kun Béla – akit egyébként számos külföldi politikus még hosszú ideig a helyzet kulcsának és az egyetlen „posszibilis” figurának tartott – azonban túlbecsülte a lehetőségeit, ami a román támadáshoz és a Tiszántúl elvesztéséhez vezetett. A katonai vereség pedig a hadsereg újjászervezéséhez, a munkások mozgósításával – ezt persze segítette az is, hogy katonaként jobb ellátásra számíthattak –, a népbiztosok személyes szerepvállalásával, de régi katonatisztek irányítása alatt.

Külön fejezet foglalkozik a zsidókérdéssel, ennek középpontjában – ismét csak konvencionális módon – a Kormányzótanács összetétele és annak megítélése áll, de Hatos kitér arra is, hogy a szovjetrendszer miképpen viszonyult a zsidókhoz. Ezen belül nem is az érdemel figyelmet, hogy a burzsoázia elleni lépések óhatatlanul is nagyrészt zsidónak tekintett/minősített személyeket érintettek, miközben a Tanácskormányt már ekkor is sokan azonosították a zsidósággal. Izgalmasabb a galíciai menekültek kitoloncolásának konzekvens politikája, Budapestről és az ország többi városából, ami racionális gazdasági megalapozása (a közellátási helyzet javítása) ellenére is egybevág a korszak antiszemita követeléseivel. Ugyanakkor ez a fejezet meglehetősen túlírtnak tűnik, és nem csak a végkövetkeztetések inkább konvencionális volta felől nézve. (A tanácskormány zsidó többségű volt az antiszemita szerint, de a szociológia és nacionalizmuskutatók etnikai kategóriái felől nézve aligha, ahogy tagjai belső azonosulása szerint sem. A zsidó fogalma a korszakban is helyzethez kötött és változó volt, az antiszemita beszéd trópusait pedig maguk a kommunisták is használták. Nem a zsidóságuk miatt lettek kommunisták és vezettek be erőszakos diktatúrát, hanem azért, mert kommunisták voltak. Nehéz belátni miért kellett ennek kifejtésére egy egész fejezet, ami önmagában is azt sugallja, hogy a kérdés társadalomtörténetileg fontos, nem pedig történetpolitikai értelemben.) Bár Hatos figyelemre méltó érzékenységgel megy végig a zsidó fogalmának bonyolult kérdésén, mindenekelőtt azt kiemelve, hogy a külső jelentéstulajdonítás és kategorizálás leginkább baltával faragott barokk szekreterre emlékeztető eredményre vezet, némi fogalmi bizonytalanságot is éreztem itt, ahogy az etnicitás először tény – pontosabban tényszerű jellemző – hogy aztán mégis bizonytalan legyen ebben, és maguk az idézetei is cáfolják ezt a tényszerűséget. (Pl. Magyary Zoltán különbségtétele a Tanácsköztársaságban vezető szerepe került valóságtól elrugaszkodott intellektuel zsidó elemek és a szintén vezető pozíciót betöltő nem zsidó, mert valóságérzékeléssel bíró munkások között, holott nyilvánvaló, hogy az utóbbiak közt is voltak etnikai tényként zsidónak minősíthetők.)

Az eredet, megalakulás, államszervezet, külpolitikai helyzet és zsidókérdés után a kötet következő nagyobb része a Tanácsköztársaság belső viszonyaival, köz- és belpolitikájával foglalkozik. Áttekintést kapunk a nem proletár osztályokkal szemben tudatosan diszkriminatív képviselői rendszerről annak minden ellentmondásával (és demokratikus képmutatásával), bár itt is kiemeli a helyi viszonyok fontosságát, amelyek a diszkriminatív rendelkezések hatását helyben kioltották. (Ugyanakkor arról nem vagyok meggyőződve, hogy a tanácstagok (képviselők) visszahívásának lehetősége feltétlenül antidemokratikus, ez a gyakorlat legalább egyes tartományok, tagállamok, kantonok szintjén, vagy a polgármestereket illetően ma is honos az USA-ban, Kanadában, Németországban, Svájcban, Argentínában, Kolumbiában.) Felvázolja a polgári társadalmi csoportok sorsát, amit a bolyongás metaforájával érzékeltet: az ország fizikai és társadalmi terében megszokott helyükről kimozdítva, újat még nem találva, olykor szó szerint belső száműzetésben, ha nem éppen túszként. Ezzel együtt megint csak helyzetük sokfélesége és a helyi viszonyoktól (engedékenyebb vagy önkényes direktórium, helyi erős ember) való esetlegessége tűnik fel, és persze a Tanácskormány nem kevésbé változó viszonya hozzájuk, hiszen még a nagytőke olyan képviselői is hasznosak lehettek mint a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot vezető korábbi főrendiházi és delegációs tag Lánczy Leó vagy Rimát vezető Bíró Pál.

A következő fejezetek a munkásság és a parasztság, egyúttal falu és város helyzetét tekintik át. Hatos jó érzékeléssel emeli ki a Tanácsköztársaság által deklarált munkásuralom paradoxonát, azt, hogy a munkások a proletárdiktatúrában nem dolgozni szeretnének – noha elvileg már nem a tőkés tulajdonítja el a munkafeleslegüket –, hanem pihenni és élvezni az életet, miközben a munkásuralom működtetői nagyrészt mégis csak értelmiségiek. Munkásnak lennie – pláne nagyipari, szervezett munkásnak, és ebből azért a szakszervezetek milliós

tagsága mellett bőven több volt, mint a munkaerőstatisztikákban rögzített nagyipari munkás – számos előnnyel járt, mindenekelőtt a közellátás területén. A házbizalmiak mellett az üzemi tanácsok voltak a rendszer alapkövei és működtetői, az élelmiszerellátás kulcsa. Az üzemeket és a kormányzati szintű iparirányítást – és velük a gazdaság jelentős részét – viszont a mérnökszocializmus jegyében kommunista beállítódású műszaki technokraták vették kézbe, akik abban hittek, hogy az ő képzettségük révén tudományosan megtervezett termelés és elosztás hatékonyabb lesz, mint lehetséges alternatívái. Igaz, azt még a Tanácsköztársaság vezetői is gyorsan belátták, hogy ez illúzió. (Ezzel együtt itt is megragadható egy ellentmondás Hatos érvelésében. A fejezet elején az ipari termelés gyors csökkenését az energia és a nyersanyag hiánya okozza, a végén már a központosítás miatt lecsökkenő munka mennyisége.)

Sokkal rosszabbul járt a munkásság másik, statisztikailag nagyobb része, a kisipari munkások, kisiparosok, akik nem esvén a nagyipari munkás sztereotíp képe alá, nem csak hogy nem számíthattak a rendszer támogatására, az működési kereteiket is el akarta lehetetleníteni. Hatos viszont éppen bennük, a polgárosodás útjára lépett, és morális kategóriát is jelentő szorgalmas, felfelé mobil kisipari munkásságban látja az igazi munkásságot, egyúttal a munkásság definícióját is ennek rendelve alá.

A vidék és vele a parasztság a rendszer szemében gyanús, sőt sokszor ellenség is volt. Az elmaradt földosztás csak az egyik eleme volt a kölcsönös gyanakvásnak. Amögött az egész háborús tapasztalat állt, a városok romló közellátási helyzete, és ezzel egyidőben a parasztok – legalábbis a birtokos parasztok – anyagi helyzetének vélt vagy valós javulása. A vársokban ez ressentimentet szült, a falun pedig – főként a rekvirálási rendszer erőszakossága miatt – ellenállást és elkeseredést, amit felerősített az 1918 őszi spontán földfoglalási és erőszakhullám is. A tanácskormány számra a városi közellátás maradt az elsődleges célkitűzés, és mivel vezetői nagyrészt a nagybirtok jobb termelési adottságaiban bíztak, nem csak azok megtartására törekedtek, hanem sokszor a korábbi személyezettel üzemeltették azokat. A falut tehát a Tanácsköztársaság gyorsan elvesztette, de ez messze nem jelentett komoly ellenforradalmi potenciált. (Viszont ennek a fejezetnek az eleje, ahol a falusi politikai- és erőviszonyok kaotikus voltát ismerteti ugyan ismét szórakoztató, de lényegében ismétlése annak, amit már korábban is- nem kis részben falusi példákkal – elmondott.)

A Tanácsköztársaság kultúr-, család-, nevelés- és egyházpolitikája volt az a terület, ahol a kommunista rendszer metafizikai forradalomban reménykedett, az emberek megváltoztatásában, pontosabban abban, hogy a modern kultúra, a nők felszabadítása, a gyerekek szabad nevelése és a vallás mögött álló hatalmi szerkezet megtörése felszabadítja az embert és segít érvényre jutni a benne lévő emberit és jót. Ez egyáltalán nem volt elszigetelt gondolat, a Tanácsköztársaság utópiája a korabeli magyar értelmiség legjobbjainak jelentős részét is magával ragadta, sokuk tollal legalábbis harcba is szállt mellettük – és nem is mindegyiküknek kellett utólag feladnia a szovjetrendszertől kapott állását sem. A neveléspolitikát a gyerekek felmagasztalásában csúcsosodott ki, köztük is persze a proletárgyerekekében, és ikonikusnak szánt nyaraltatásukban, az oktatáspolitikai változások viszont alig érvényesülhettek az iskolai szünetek közepette. A test és az egészség kultusza is jelentős szerepet kapott, bár abban nem vagyok biztos, hogy ebben a meglehetősen egyszerű formában igaza van Hatosnak abban, hogy az eugenika a baloldali szellemi műhelyekből terjedt volna el a világháború előtt. Ahogy a testépítésnek és testnevelésnek is megvoltak a maguk ilyen módon aligha besorolható előképei a német Turnvereinoktól a szláv Sokol mozgalomig.

A családpolitika zászlóshajójának a házassági jog átalakítása bizonyult, ami az egyik olyan területe volt a Tanácsköztársaság rendelkezéseinek, amelyet az ellenforradalom csak részben

revideált – az anyakönyvet vezető tisztviselő előtt bejelentett lényegében szabad válás és házasság – a vezéreszme ebben az estében a szabad szerelem volt – érvényessége idején kötött házasságokat és válásokat a későbbi jogalkalmazás, ha fogát csikorgatva is, de elfogadta érvényesnek. A valláspolitiká ugyan az egyházak megszűnését látta saját végső céljának, az egyházi vagyont nem is tartotta tiszteletben, de rendszeres terrorhoz és erőszakhoz nem folyamodott (a tíz papgyilkosság helyi kezdeményezésre történt, és a későbbi Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban gyakran megjelenő provokációk is kivételesek esetnek bizonyultak), illetve olyan háborús helyzetnek estek áldozatul – az ellenséggel való együttműködés vádjával, amelyben 1848 nem kommunista hadvezérei sem riadtak vissza a papok kivégzésétől. Végül pedig összeköti a rendszeres vallást a kommunista világkép és a kommunista psziché vallásos jellegével is, kiemelve minkét is működhetett az ideológia vallásos jelleggel. Igaz, ez a fejezet sem mentes némi ellentmondástól, a bevezető részben Hatos a már 1919-ben is erős és nem csak városi közegben érvényesülő szekularizációs és egyházellenes trendeket mutatja be – érzésem szerint némi túlzással, bár nem kizárt, hogy a csak nagyjából két évtizeddel későbből elérhető használható kvantitatív adatok által mutatott a Hatos által ábrázoltnál erősebb vallásosság éppenséggel a „neobarokk” korszak eredménye is lehetett – de arra már nem ad választ, hogy ez miként egyeztethető össze azzal, hogy a papok még mindig jelentős bizalmat élveztek a helyi társadalmakban.

A kötet utolsó része ismét a külpolitikától indul el, a román támadásból és vereségből fakadó eseménysorozat részeként a külső és belső erőszak spirálját mutatja be. A tisztántúli vereség hatására a Tanácsköztársaság – mintegy bűnbaknak is – felfedezte az addig békés burzsoázia soraiban az ellenforradalmat, amire terrorral válaszolt. A terrorkülönítmények gyilkosságai, túszedések, rapid bírósági eljárások lettek aztán a korszak emlékezetének alapkövei is. Az addig csak képzelt ellenforradalom végül ki is tört, igaz Budapesten meglehetősen pancser módon, és a kommunista uralomtól már korábban elidegenedett vidéken is csak a Duna-Tisza közén fogott fegyvert a paraszti társadalom, ott, ahol nagyobb volt a birtokos parasztok aránya és ahol a hivatali fellépés is sokkal keményebb volt velük szemben. Általános ellenforradalomról ekkor sem lehetett beszélni, a cselekvés horizontja lokális maradt, mivel, ahogy írja „a nemzeti társadalom egyébként is homályos képze az államhatalom megszokott tereinek és szabályozott intézményeinek felszámolásával kihullott a helyi cselekvések horizontjáról”. Az pedig különösen figyelemre méltó, hogy az első ellenforradalmi kísérletek – bár a kifejezés itt talán idézőjelek közé illene – a munkásság körében zajlottak Nyugat-Magyarországon, és a szociáldemokráciát írták zászlajukra, mint az ellenforradalom célját.

Közben a Vörös Hadsereg legyőzte a csehszlovák csapatokat, jelentős felső-magyarországi területeket foglalt vissza, és a békekonferenciát is újabb közbelépésre késztette. Az áprilisban még magabiztos, és jobb javaslatra számító Kun ekkor már a Clemenceau-jegyzék elfogadása mellett érvelt. Annak minden következményével, mindenekelőtt a tisztikar morális megroppanásával. A tiszai offenzíva már a végjáték kezdete volt, a bukás pedig kisszerű, Kun Béla emigrálásával, a Peyer-kormány közjátékával, ami egyúttal azt is megmutatta, hogy a szociáldemokrácia immár nem volt az ellenforradalmi opciók közt.

Végül a Tanácsköztársaság elleni közvetlen megtorlásról, a fehérterrorról, a román megszállás és zabrlás következményeiről kapunk képet. Ideértve a népbiztosok perét is, amelynek célja kimetszeni a magyar történelemből a kommunista uralmat. A halálos ítéleteket, melyek ellen Shaw is tiltakozott, aztán nem hajtották végre, az elítélteket a Szovjetunió kicserélte magyar hadifoglyokra.

A kötet egy a Tanácsköztársaság emlékezetét áttekintő rövid fejezet zárja, ebben a Kádár-kori emlékezetpolitika kapja a legnagyobb szerepet. Jól látható, hogy Hatos munkája – bár

nem nélkülözi az új megállapításokat sem –, alapvetően szintetizáló jellegű, és fő állításait tekintve konvencionális. Sok elsődleges forrást használ, ezek azonban nagy többségükben illusztrálják az egyébként ismert történetet, egy-egy újabb példát hozzá adva, vagy a nagyobb kérdéseket exponálva, a bevezetőben felvázolt G. B. Shaw sztorihoz hasonló módon. Következtetései mérsékeltek és mértéktartóak, de nem még a legmerészebbek sem állnak messze a historiográfiában már jelenlévő – és Hatos által pedáns módon idézett – munkák állításaitól. A teljesség igénye nélkül említhetem a közellátásról Bódy Zsombort, a mérnökszocializmusról és az centralizált iparirányítás kudarcáról Péteri Györgyöt, a különböző tanácsok „furcsa” összetételéről szintén Péterit, A társadalom helyi társadalmakra bomlásáról Révész Tamást, a diplomáciatörténetből inkább nem is kezdek felsorolásba. Hatos leginkább provokatív – de nem következetesen végig gondolt, erről lásd alább – állításai a szociáldemokráciáról szintén inkább szintetikus jellegűek, bár értékelése az egyes szereplőkről, és a szocdemek politikájának helyességéről messze áll például Varga Lajosétól, aki legutóbb több monográfiát és tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek.

Következtetések terén mégis ezt érdemes kiemelni. Mindenekelőtt azért, mert Hatos nem csak kiemelt szerepet tulajdonít a szociáldemokratáknak abban, hogy a rendszer nem omlott össze, sőt, tulajdonképpen működőképes maradt, hanem ezt beágyazza egy elszalasztott lehetőség, az 1919 tavaszi szociáldemokrata – és nem bolsevik – fordulat lehetőségébe is. Egy olyan baloldaliságba, ami hazát és haladást képes összekötni. Ami talán – kérdezem – képes lehetett volna megelőzni azt a százéves szellemi polgárháborút, ami Hatos Pál utolsó három könyvének implicit vagy explicit tárgya? Ugyanakkor egy ponton (425. o.) felteszi a kérdést, vajon összevethető volt-e egyáltalán a szociáldemokrácia a szabadsággal, vagy eredendően nem, a kommunizmussal közös eszmei gyökerei miatt? Választ azonban – noha engem kifejezetten érdekelne – nem kapunk a kérdésre. Ha csak nem tekintjük annak Nagy Imre megidézését, akinek egy rendkívüli pillanatban, kivégzése előtt kivételesen sikerül felemelkednie baloldaliként a haza és függetlenség magasába is.

Tudom, ez a bírálóat már eddig is hosszúra nyúlt, és a terjedelmes tartalmi összefoglalást bizonyára sokan érzik túlzásnak. Ha azonban az MTA doktora cím követelményei felől nézzük, ennek elnyeréséhez új kutatási eredmény szükséges, talán nem teljesen haszontalan. Mi különbözteti meg Hatos Pál munkáját az eddigi szakirodalomtól, mi teszi egyedivé?

Elsőként a munka nagyon határozottan pszichológiai és néhol pszichologizáló vetülete. A rosszfiúk világforradalma végső soron azt szeretné megválaszolni kik azok, akik a Tanácsköztársaságot kikiáltották és mi motiválta őket. Ehhez viszont – talán kissé túlzó módon – lényegében minden egyes döntésük személyes indítékaira is kíváncsi, és nem csak egy-egy szereplőre, hanem az összesére. Nem állítom, hogy ez sikertelen lenne, sőt. Laikus olvasói szemmel ez kétségtelenül előnyére válik a kötetnek, könnyebb kapcsolódást, könnyebb megértést – vagy legalábbis annak érzetét – kínálja, akár még a szereplőkkel való azonosulást, de legalábbis az egyes helyzetekbe való behelyezkedést is.

A kérdés inkább az, hogy szükséges-e mindez, illetve ilyen mértékben szükséges-e ahhoz, hogy a Tanácsköztársaság történetét, szintetikus módon elbeszéljük. Néhány estében elkerülhetetlen, például a hatalomátadás, a Clemenceau-jegyzék elfogadása ilyen kérdések. Ezek bemutatásakor, elemzésekor a hagyományos történetírás is ezt teszi. Máskor ez maga az elemzés tárgya, például a Tanácsköztársaság értelmiségi támogatása, vagy a kommunista eszme vallásos jellegének felvázolásakor. Megint máskor a pszichológiai kategória inkább általános és strukturális szerepet kap, például amikor a kisipari munkásságot morális közösségként jellemzi, és ez sem áll távol akár még a társadalomtörténet – vagy legalábbis a kulturális tényezőket társadalomformálónak tekintő társadalomtörténet eszköztárától. Az azonban ezzel együtt sem világos, hogy akkor végül Hatos megmagyarázhatónak tartja-e a

Tanácsköztársaságot pusztán pszichológiai alapon, ahogy egyébként a népbiztos-per vádlója, Aczél Imre vádbeszéde tette? Ennek kapcsán Hatos inkább tartózkodóan fogalmaz – Aczél Imre nem időzött túl sokat a háborús kimerültség valóságos tényei felett – de mind a pszichológiai tényező súlya Hatos előadásában, mind az, ahogy erre vonatkozóan ironikusan megjegyzi, az „árulás mítosza mindig racionális érveket talál” bizonytalanná teszi, mi is a pszichológia szerepe a magyarázatban.

És persze van olyan pszichológiai tényező is, amit Hatos nem vesz számba, például amikor a halálkultuszról ír (45. o.), nem kerül elő az első világháborúból kinőtt halálkultusz, például az olasz arditiké vagy éppen a forradalmi, dicső halál francia forradalomhoz kapcsolódó képzetei, noha az szinte közhely, hogy a bolsevik forradalom nem csak előzményének tekintette azt, hanem az absztrakt forradalom használati útmutatójának. Máskor pedig, és nem csak néhányszor mindez túlzásnak és feleslegesnek hat.

Mit is érték ezalatt? Ismét a Hatos-epigont színpadra hívva, legyen szabad kiegészítenem G. B. Shaw törtnetének narratíváját. Mint említettem, Shaw tiltakozott a népbiztosok kivégzése ellen, egy nagyon jelentős nemzetközi értelmiségi csoport részeként. Láttuk, Shaw pénzt követelt a Tanácsköztársaságtól (illetve annak eljárása nyomán) és egyáltalán nem lehetett benne biztos, hogy azt meg is kapja. Tegyük fel, hogy hozzájutott a jogdíjaihoz, és erre még a népbiztosok elítélése előtt került sor. Vajon nem vethető fel, hogy Shaw, ha elesik a pénzétől és ezért a Tanácsköztársaság vezetőit okolja, akkor nem áll ki mellettük? Végül is ez lehetséges, sem erre, sem az ellenkezőjére nincs bizonyítékunk, de a feltételezés nem összeegyeztethetetlen Shaw pszichológiai profiljával. Az olvasók biztosan szeretnék – nagy emberekről rosszat írni elég sikeres működési modell, mutatja a bulvársajtó – és cáfolni sem lehet. Persze élhetünk másik, hasonló pszichológiai feltételezéssel is. Shaw mégis csak baloldali volt, celeb, aki szerette a nyilvánosságot és saját személyének fontosságát is, a tiltakozás, pláne abban a névsorban, minden egyéb ösztönző nélkül is kedves lehetett számára. (És talán Occam borotvája is az utóbbi mellett szól.)

Hatos láthatóan tudatosan emeli be a narratívájába a pszichológiai részeket, és ezek közül azokat is, amelyek nem mindig látszanak előrevinni az elbeszélést. Végül is miért is érdekes arról spekulálni, hogy Pogány József talán senkit sem szeretet, esetleg a rengeteg szeretőjét folyton megbocsátó feleségét igen? De hozhatnánk hasonló idézetet Balázs Béláról, Lukács Györgyről, Kosztolányiról és még sorolhatnám. Kun Béla sírása régi és máig elő része a tanácsköztársaság történetének, de számomra nem egyértelmű, vajon miként kapcsolódik ez ahhoz, hogy Kun Oroszországból úgy tért haza, hogy a forradalom korlátlan lehetőségét megtapasztalva hajlandó volt kockáztatni, és olykor hazardírozni, - ami a Smuts-misszió távozásáig be is jött neki?

És bármilyen meglepő is, a pszichológiai elemek ilyen súlya mellett végül számomra az sem derült ki, kik is a rosszfiúk a címből? A jelzőt megkapja Szamuely és Pogány, nyilván ide tartozik Cserny, de a kötet alapján az is biztos, hogy 1919 nem az ő forradalmuk volt, vagy legalábbis csupán egy kis része volt az övék? A többiek viszont – Hatos minden elítélő véleménye mellett – nem csak komplexebb jellemek és pszichék mint a két terroralakulat vezér – de sokszor tehetséges, kreatív, néha egyenesen reflexív figurák, vagy éppen a motivációik sokkal magasztosabbak mint Szamuelyé vagy Csernyé. Ők is rosszfiúk lennének? Akkor mit is jelent a rosszfiú 1919-ben?

Mindezt a bizonytalanságot felerősíti az is, hogy a sokszor pszichológiai elemeket illusztráló kis történetek közül nem egyről Hatos maga is jelzi, hitelességükért nem tud kezkeskedni. De akkor mi is a szerepük? Ez vezet át az utolsó megjegyzésemhez a kötet legfontosabb megkülönböztető jegyéről, a prózai megformáláshoz. Szerkezetileg nagyon jellemző a kis

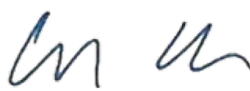
történetek súlya, ezek nem csak nagyobb jelenségeket illusztrálnak és tesznek kézzelfoghatóvá, hanem a szerző számára oly fontos pszichológiába is sokszor ezek engednek betekintést. A nem ritkán anekdotikus elemek persze sokszor inkább szkeccsek mint portrék, viszont nagyon is jól olvashatóvá és élvezhetővé teszik, és nem utolsó sorban egyedivé is az egyébként alapvetően konvencionális narratív ívet a Vix-jegyzéktől a menekülésig, a külpolitikától a belső körülményekig és vissza. Másfelől viszont alkalmanként túlterheli őket a szerző, a kis történetekkel olyan ellentéteket próbál megrajzolni, amelyek aztán ellentmondássá alakulnak át. Csak egyet idézve ezek közül, Propper Sándor ugyan megalkuvás nélkül kibőjtölte a rendszert nem úgy, mint Bokányi Dezső, de azért mégis csak állami alkalmazottak nyaraltatását felügyelte. (206.) Ez persze valóban nem volt a legkomolyabb kollaboráció, de annyira talán mégis, hogy az ellentét irodalmilag nagyon hatásos eszközt itt mégis csak aláássa.

Mindez azonban nem csak stílus vagy prózai megformálás kérdése – ezekben Hatos kiemelkedőt nyújt – hanem ennél nyilvánvalóan több, vagy legalábbis meg lennék lepve, ha nem így lenne. Nem csak Hatos korábbi munkái miatt, legalább ennyire fontos, hogy a szerző más alkalmakkor, tudatosan foglalkozik az elbeszélés szerepével, az irodalmi megformálás jelentőségével a történetírásban, a történeti értelmezésben. Megkockáztatom, hogy – annak ellenére, hogy a kötetben ezt nem mondja ki – ebben az estében is ennek tudatában járt. Csakhogy, nem kis részben éppen ez a kötet egyik újdonsága és fontos megkülönböztető jegye, hasznos lett volna tehát reflektálni erre, feltárni az elbeszélő stratégiát, miként befolyásolja az értelmezést a választott megformálás, az alkalmazott irodalmi eszközök.

Nem csak az olvasó kedvéért lett volna ez hasznos. A Tanácsköztársaság legújabb historiográfiájában, Csunderlik Péter munkáiban éppen ez az egyik kiemelt elemzési szempont. De Csunderlik ennél messzebb is megy. Saját Tanácsköztársaság történetét – részben Bahtin nyomán, bár Hayden White elméletére alapozva – már a címadásával is – Vörös farsang – tudatosan be is sorolja egy elbeszélési módba. Ez viszont a saját elbeszélés metahistóriai helye mellett magát a Tanácsköztársaságot is kultúrtörténeti kontextusba helyezi. Az nem más, mint a középkori karneválok teljes mértékben felfordult, de rövid idő múlva a megszokott kerékvágásba visszazökkenő, és ezzel részben a társadalmi viszonyokat is stabilizáló eseménysora. Hogy ez mennyire igaz vagy sem, illetve miként hoz létre ez az elbeszélési mód és emplotment egy másik történetet – ha valóban létrehoz – mint amit Hatos mond el, vagy a Rosszfiúk világforradalma is csupán egy karnevál, talán az is megért volna talán néhány bekezdést.

Hatos Pál munkája igen figyelemre méltó szintetizáló történetírói munka, kiváló összegzése a Magyar Tanácsköztársaság történetének, és egyedi is vagy legalábbis ritka a mai magyar historiográfiában, különösen az, ahogy a megformálás tudatosan irodalmi alapokra épül. Az egyéni döntéseket nagymértékben pszichológiai tényezőkre vezeti vissza – ami nem veszélytelen, viszont az olvasónak szorosabb kapcsolódást kínál a történeti eseményhez és szereplőkhöz. Elemzései alaposak és részletesek, következtetései mértéktartóak. Részben ebből fakad emlékezetpolitikai jelentősége is, bár nem vagyok biztos abban, hogy ezt dicséretnek veszi. Mindezek tükrében javaslom a munka nyilvános vitára bocsátását.

Szentendre, 2026. január 2.

Egry Gábor

MTA doktora